

## КОРРУПЦИЯВИЙ ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ МИҚДОР ВА СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Каракетова Дилноза Юлдашевна,**

*ТДЮУ Ихтисослашган филиали Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва  
жамоат хавфсизлигини таъминлаш  
кафедраси ўқитувчиси, PhD*

*E-mail: d.yu.karaketova@gmail.com*

**Аббосов Мирсултон Миршароф ўғли**

*ТДЮУ Ихтисослашган филиали 3-босқич талабаси*

*E-mail: abbosovmirsulton@gmail.com*

**Аннотация:** Мақолада коррупциявий жиноятчиликнинг салбий оқибатлари, миқдор ва сифат кўрсаткичларини ифодаладиган ҳолат, динамика, даража, тузулиш, ҳудудий тақсимот тушунчалари атрофлича таҳлил қилинган, статистик маълумотларни ўрганиш асосида коррупциявий жиноятларга криминалогик тавсиф берилган. Шунингдек хорижий ва мамлакатимиз олимларининг бу борадаги фикрлари ва ёндошувлари ҳам кўриб чиқилган.

**Калит сўзлар:** коррупция, коррупциявий жиноятчилик, омилар, жиноятчилик даражаси коэффиценти, ҳажми, интенсивлиги, тузулиши.

Коррупция, кибернетик, шахснинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлиги, конституциявий ҳуқуқларига доир тажовузлар бугунги куннинг энг долзарб жиноятларидан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида ҳам тараққиёт йўли қатъий танланиб, ўз стратегик мақсадларини амалга ошираётган бугунги шароитда бу каби масалаларга жиддий эътибор қаратилмоқда. "Heritage Foundation" тадқиқот маркази томонидан Wall Street Journal билан ҳамкорликда ўтказилган "Иқтисодий эркинлик индекси – 2021" ҳисоботи бўйича 178 та мамлакат орасида 108 ўринни (4 йил ичида 44 та поғона юқорилаган) эгаллагани[1], CPI (Corruption Perception Index) 180 мамлакат орасидан коррупциялашиш бўйича рейтингда 2021 йил бўйича 140-ўринни (5 йил ичида 16 та поғона кўтарилган) эгаллагани[2], Global Initiative against Transnational Organized Crime[3] ташкилоти томонидан уюшган жиноятчилик даражаси бўйича давлатларнинг рейтингда 193 мамлакат ичида 90-ўриндан жой олганлиги[4], юқорида келтирилган рейтингларда позитив

кўтарилиш мамлакатимиздаги ислохотлар натижасида ижтимоий, иқтисодий, сиёсий соҳаларда ижобий ўзгаришлар бўлаётганидан далолат беради. Бироқ халқаро ташкилотлар чақириқларига эътибор бериб қарайдиган бўлсак, коррупцияга қарши кураш, уни олдини олиш чора-тадбирларининг долзарблиги ҳамон юқоридир. Жумладан, БМТ бош котиби А. Гуттериш ўз нутқида: “Бутун жаҳон иқтисодиёт форумининг маълумотларига қараганда, коррупция туфайли йўқотишларнинг умумий қиймати 2,6 трлн. АҚШ долларида кам эмас, бу бутун дунё ялпи ички маҳсулотининг 5 фоизи демакдир”[5], деб таъкидлагани ҳам фикримиз исботидир. Коррупция давлат бошқарув механизмининг коррозиясидир. Коррупциянинг хавфлилик ва долзарблик даражасини оширувчи яна бир омил, коррупция ва уюшган жиноятчилик ўртасидаги узвий алоқадоликдир.

“Одамларнинг бепарволиги коррупциянинг ривожланиши учун энг яхши шароитдир. Фақат бирдамликда ҳаракат қилиш орқалигина биз коррупция ва коррупционерларнинг жазосиз қолишига чек қўйишга умид қилишимиз мумкин”, дея таъкидлайди “Transparency International” халқаро коррупцияга қарши кураш ва бутун дунё бўйлаб коррупция даражасини ўрганиш нодавлат ташкилоти раиси Д.Ф. Рубио. БМТнинг 2003 йил 31 октябрдаги Коррупцияга қарши конвенциясига мос равишда мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”[6] ги Фармони ва у асосида тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида ҳам кўришимиз мумкин. Мазкур Ҳаракатлар стратегиясининг II йўналиши “Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари” деб номланиб, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш жумладан, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштиришнинг самарадорлигини ошириш, диний экстремизм ва терроризмга, уюшган жиноятчиликнинг бошқа шаклларида қарши курашиш бўйича ташкилий-амалий чораларни кучайтириш, коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш тадбирларининг самарадорлигини

ошириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва онгини юксалтириш, бу борада давлат тузилмаларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари билан ўзаро самарали ҳамкорлигини ташкил этиш каби вазифа белгиланган. "2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"[7]ги Фармонида "Ҳаракатлар стратегиясидан тараққиёт стратегиясига ўтиш" вазифаси юклатилди. Фармонга кўра, тараққиёт стратегиясида юз мақсаддан ташкил топган бўлиб, унинг 83, 84-мақсадлари айнан коррупцияга қарши курашишга қаратилган. Хусусан, 83-мақсадида қуйидаги вазифалар: "Давлат хизматчиларининг даромад ва мол-мулкларини декларация қилиш тизимини босқичма-босқич жорий этиш; давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни яратиш, коррупцияга қарши курашиш борасидаги фаолиятда очиқликни таъминлаш ва жамоатчилик иштирокини кенгайтириш" [8] белгилаб ўтилган. Фармоннинг 84-мақсадида эса: "Коррупцияга қарши курашишга замонавий ахборот, шу жумладан сунъий интеллект технологияларини жорий этиш; коррупцияга қарши курашишда фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш, жамоатчилик назоратини олиб боришни қўллаб-қувватлаш; коррупцияга қарши курашиш амалиётида тизимли превентив чораларни кучайтириш; аҳоли ва давлат хизматчиларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги билимларини узлуксиз ошириш тизимини жорий қилиш; норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг "коррупциядан холи қонунчилик" тамойили асосида ишлаб чиқирилишини таъминлаш"[9] каби бир қатор вазифалар белгилаб ўтилган.

Бугунги кунда коррупцияга қарши кураш уни олдини олиш фаолияти борасида БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан турли халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилмоқда, ушбу ҳужжатлар билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида халқаро ҳужжатларга жавоб берувчи нормалар ўз аксини топмоқда. Аммо бу нормалар коррупциявий жиноятга қарши курашиш, уларни олдини олиш учун етарли, деб айта олмаймиз.

Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан эълон қилинган маълумотларга кўра, "Судлар томонидан 2020 йил давомида коррупция билан боғлиқ (ЖК 205-214, 243-моддалари) жами 2 270 нафар шахсга нисбатан 1 502 та жиноят иши кўриб чиқилган. Шундан 2 203 нафар шахсга нисбатан 1 457 та жиноят иши бўйича ҳукм чиқарилган. Жумладан:

– 80 нафар шахсга нисбатан 59 та жиноят иши бўйича оқлов ҳукми;

– 2 123 нафар шахсга нисбатан 1 398 та иш бўйича айблов ҳукми чиқарилган;

– 67 нафар шахсга нисбатан 45 та жиноят иши тугатилган"[10]. Ушбу берилган статистикага биноан коррупция жиноятчилигининг даражасини билишнинг афсуски иложи йўқ. Чунки коррупцион жиноятларнинг хизматчи ва мансабдорлар томонидан содир этилади, бизнинг ҳисоб-китоб қилишимиз учун эса мансабдор ва хизматчиларнинг аниқ сони керак. Шундагина биз мансабдор шахслар ва хизматчилар ўртасида коррупциявий жиноятларнинг даражасини билишимиз мумкин бўлади. Аммо фараз қилайлик, агар бир туманда умумий ҳисобда 10000 та мансабдор ва хизматчи бўлса, туман кесимида умумий коррупцион жиноятлар сони 1 йил ичида 400 тани ташкил қилса, 35-40 ёшдаги мансабдор ва хизматчиларнинг сони 2000 тани ташкил қилса, 100 нафар мансабдор ва хизматчиларнинг жиноят кўрсаткич даражаси ( $400 \times 100 / 10000 = 4$ ) 4 га тенг бўлади. Бу дегани 100 нафар мансабдор ва хизматчиларга 4 та жиноят тўғри келади. Жиноий фаоллигини аниқлашимиз учун эса бизга аҳолининг аниқроғи мансабдор ва хизматчи бўлишга лойиқларнинг ёш кесими керак бўлади, ҳисоб-китобга кўра ушбу туманда ( $400 \times 100 / 2000 = 20$ ) 35-40 ёшдаги мансабдор ва хизматчиларга 20 та жиноят тўғри келар экан.

$$K = \frac{n \times 10^5}{N}$$

К-маъмурий ҳудудда жиноятчилик даражаси коэффиценти;  $n$  – маълум макон ва замонда содир этилган жиноятларнинг бари;  $N$  – жиноят субъекти бўла оладиган ҳудуддаги барча аҳоли сони;  $10^5$  – қанча аҳолига нисбатини кўрмоқчи бўлсак шунга қараб ўзгаради (бизнинг вазиятимизда  $10^2$ ).

$$I = \frac{m \times 10^5}{N}$$

И – жиноий фаоллик коэффиценти;  $m$  – маълум макон ва замонда содир этилган жиноятларнинг бари;  $N$  – ҳудудда яшовчи аҳолининг фаол ёш қатлами (бизнинг вазиятимизда 35-40 ёшли мансабдор ва хизматчилар);  $10^5$  – қанча аҳолига нисбатини кўрмоқчи бўлсак шунга қараб ўзгаради (бизнинг вазиятимизда  $10^2$ ).

Юридик фанлар доктори Г.А. Аванесовнинг фикрича, "Жиноятчилик динамикаси маълум бир вақт оралиғида жиноятчилик тизимига хос бўлган асосий кўрсаткичларнинг ўсиши ёки камайиши

бўйича юзага келадиган ҳаракатланишдир"[11]. Демак, жиноятчилик динамикаси маълум макон ва замонда содир этилган жиноятлар сонининг ўсиши ёки тушишидир. Мазкур олим жиноятчилик динамикасига ижтимоий ва ҳуқуқий омиллар таъсир кўрсатади деган ёндашувни баён этган, бизнинг фикримизча, бу омиллар сонини тўртта деб ҳисоблаш керак:

биринчидан, иқтисодий омил. Унга қашшоқлик, иш ҳақининг бажарилаётган ишга номутаносиблик даражаси, қора бозор фаолияти, сояли иқтисодиёт ва бошқалар қамраб олинади;

иккинчидан, ижтимоий омил. Улар ўз ичига жиноятчиликнинг сабаб ва шароитлари (илмсизлик, бекорчилик, ишсизлик, назоратсизлик каби) ҳамда аҳолининг демографик қатлами таҳлилини олади;

учинчидан, сиёсий омил. Миграция ва иммиграция жараёнлари, жамоатчилик назорати, толерантлик, плюрализм каби омиллар таҳлили киритилади;

тўрттинчидан, ҳуқуқий омиллар. Жиноят, жиноят-процессуал, маъмурий-ҳуқуқий йўналишларда жазо тизимининг ўзгариши, яъни айрим жиноий ёки маъмурий-ҳуқуқий қилмишлар учун қўлланиладиган жазо турларини кучайтириш ёки енгиллаштиришни ёхуд умуман жиноят қонунчилигидан чиқариб ташланиши (жумладан, чайқовчилик 1994 йилгача жиноят ҳисобланиб келинган) ҳамда айбни квалификация қилишда жорий этиладиган янгича ёндашувларни таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Коррупциявий жиноятларсодир этилишига эрта ташхис қўйиш ва уни прогноз қилиш учун фактик маълумотлар зарур ҳисобланади[12]. У илк даврдаёқ жиноий ҳодисани аниқлаш имконини беради[13].

Жиноятчилик динамикасининг ўсиши ёхуд тушиши ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ҳамда статистика органларининг жиноятларни ҳисобга олиши билан узвий боғлиқдир. Коррупцион жиноятчиликнинг динамикасига тўхталадиган бўлсак, уларни ўсиш ё тушишини содир қилинган коррупциявий жиноятларга қараб аниқ айтиб бериб бўлмайди, чунки бу турдаги жиноятларнинг латентлик даражаси ҳамда протексионизм даражаси юқорилиги ҳисобланади.

Динамиканинг ўсиши (тушиши) даражалари, ўсиш (тушиш) тезлиги, ўсиш (тушиш) суръатини аниқлаш борасида юридик фанлар номзоди Ф.К. Рябкиннинг қарашлари эътиборга молик. Унга кўра, жиноятчиликнинг абсолют ўсиши (тушиши) формуласи  $A = U - U_1$ ; бу ерда  $U$  – жиноятчилик ҳажми (даражаси)ни кўрсаткичи;  $U_1$  – худди шу

кўрсаткичнинг солиштирилаётган даврдаги кўрсаткичидир.

$$T_p = \frac{U}{U_1} \times 100\%$$

$$T_{np} = T_p - 100\%.$$

$T_n$

–жиноятчиликнинг ўсиш(камайиш) тезлиги;  $T_{np}$  – жиноятчиликнинг ўсиш суръати[14]дир.

Жиноятчилик даражаси деганда, маълум бир маъмурий-худудий бирликда содир этилган жиноятларнинг аҳоли қатламига нисбати тушуниладир. Жиноятчилик даражасини кузатиш ҳудудда жиноятлар содир этилиш сонини ҳисоблашимизда ва айнан шу ҳисоб-китоб орқали ҳудудда қандай профилактик чора-тадбирларни амалга оширишимиз зарурлигини белгилаб беради. Жиноятчилик характери деганда, тизимда энг хавфли жиноятлар нисбатига айтилади. Бу сифат кўрсаткичи ҳам жиноят содир этган шахсларнинг хусусиятларини акс эттиради. Демак, жиноятчилик характери маълум бир жиноятни оғир ва ўта оғир даражадаги жиноятчи шахсининг умумий жиноятчиликдаги ўрнига қараб ижтимоий хавфлилик даражасини белгилайди. Ўзбекистон Республикаси Олий суднинг жиноят ишлари бўйича судларнинг 2020, 2021 йиллар давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўпламига таяниб, юқорида келтирилган формулалар асносида ҳисоб-китоб қилдик.

Юридик фанлар доктори Г.А. Аванесовнинг фикрича, “жиноятчилик тузилиши у ёки бу давлат ҳудудида маълум бир вақт оралиғи ёки тарихий давр жараёнида содир этилган турли жиноятларнинг гуруҳий мансублиги асосида умумлаштирилганлигидир. Бу ўринда гуруҳий мансублиги ижтимоий демография (аҳолишунослик), жиноий-ҳуқуқий ва криминология нуқтайи назаридан белгиланади”[15]. Юридик фанлар доктори В. Малковнинг фикрича, “жиноятчиликнинг таркиби) унинг турлари, жиноят қонунчилиги ёки криминологик асослар бўйича таснифланган жиноятлар гуруҳлари жиноят таркибидаги нисбати (ўзига хос оғирлиги) билан белгиланади. Бундай асослар қуйидагилар бўлиши мумкин: ижтимоий ва мотивацион йўналиш; ижтимоий-худудий тарқалиш; ижтимоий гуруҳ таркиби; жамоат учун хавф даражаси ва характери; жиноятчиликнинг барқарорлиги; ташкиллаштирилганлик даражаси ва унинг ташқи ва ички хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланадиган бошқа хусусиятлар”[16]дир.

Жиноятчиликнинг худудий тақсимооти жиноятчиликнинг сифат

кўрсаткичида алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, жиноятчиликнинг ҳудудий тақсимооти бу – жиноятчилик географияси ҳамдир. Жиноятчилик географияси жиноятчиликнинг миқдор кўрсаткичларидаги ҳолат, динамика, даражалар билан узвий боғлиқ ҳисобланади. Жиноятчиликнинг ҳудудий тақсимоотида юридик фанлар доктори В. Малков қуйидагича таъриф беради, “жиноятчиликнинг ҳажми, интенсивлиги, тузилиши, динамикаси, характеридаги ҳудудий фарқлар мамлакатнинг алоҳида минтақаларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, миллий анъаналар, урф-одатлар, маънаний-маърифий ишлар даражаси, кундалик ҳаётнинг ташкил этилиши, шунингдек аҳолининг турмуши ва бўш вақтини, ҳуқуқ тартиботнинг сифатли таъминланиши ва бошқа омиллар билан чамбарчас боғлиқ. Бу омилларнинг даражалари жамиятнинг жиноятчиликка қарши курашишдаги вазифаларини, профилактика ишларининг энг муҳим йўналишларини белгилашда ҳисобга олинади”[17]. Биз бу фикрларга қўшилган ҳолда жиноятчиликнинг ҳудудий тақсимооти деганда, маълум давлат(лар)нинг ёхуд маълум маъмурий-ҳудудий бирликларининг жиноятчилик кўрсаткичининг динамикасининг тақсимоотидир, яъни ҳудудларда жиноятчиликнинг даражаси ёхуд аксинча ҳудудларда жиноятчиликка қарши иммунитетнинг мавжудлиги даражасидир, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, коррупцияга қарши кураш жамиятни демократлаштириш ва ҳуқуқий давлат қуришнинг асосий йўналишларидан биридир.

### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. <https://www.heritage.org/index/ranking>
2. <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>
3. <https://globalinitiative.net/>
4. <https://ocindex.net/country/uzbekistan>
5. <https://rossaprimavera.ru/news/b62b0463>
6. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон.
7. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон
8. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.03.2022-й., 06/22/89/0227-сон.
9. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.03.2022-й., 06/22/89/0227-сон.

10. <https://anticorruption.uz/uz/item/2021/04/20/2020-yilda-sodir-etilgan-korrupsiyaviy-jinoyatlar-statistikasi>
11. Kriminologiya: Darslik / Z. S. Zaripov, A. S. Yakubov, G. A. Avanesov va boshq.; prof. Z. S. Zaripov tahriri ostida. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2008. – 57 b.
12. Каракетова , Д. 2021. Специфические аспекты предупреждения хулиганства. Общество и инновации. 2, 7/S (авг. 2021), 102–112. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss7/S-pp102-112>.
13. Жалилов, Н. 2022. Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Жамият ва инновациялар . 2, 12/S (Feb. 2022), 348–352. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss12/S-pp348-352>.
14. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. – Горький, 1977. – С. 110
15. Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова – 27е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 41 с.
16. Криминология: Дарслик / З. С. Зарипов, Ю. С. Пулатов, Г. А. Аванесов ва бошқ.; проф. З. С. Зарипов тахрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006. – 60 б.
17. Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова – 27е изд., перераб.и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 42 с.
18. Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова – 27е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 45 с.
19. Gulnoza Ilxomovna Yusupdjanova. (2022). CRIMINAL PROCEDURE FUNCTIONS. World Bulletin of Social Sciences, 8, 42-45. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/672>